

A close-up, profile view of a marble bust of Augustus, showing his face and curly hair. The lighting is dramatic, highlighting the texture of the stone and the contours of his features. The background is dark.

AUGUSTUS

Vanrevolutionair
totkeizervanRome

**ADRIAN
GOLDSWORTHY**

ADRIAN GOLDSWORTHY

AUGUSTUS

Van revolutionair
tot keizer van Rome

Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Dankbetuigingen	7
Kaarten.....	9
Inleiding	11

DEEL EEN: Gaius Octavius (Thurinus) 63-44 v.Chr.

1 'Ouder van het vaderland'	27
2 'Een onbesproken en vermogend man'	40
3 Het consulschap van Julius en Caesar	54
4 Een uitweg	69

DEEL TWEE: Gaius Julius Caesar (Octavianus) 44-38 v.Chr.

5 Erfgenaam	89
6 Lof	103
7 Belonen en afdanken	119
8 Wraak en onenigheid	132

DEEL DRIE: Imperator Caesar, *divi filius* 38-27 v.Chr.

9 Godenzonen	153
10 Rivalen	171
11 Triomf	195

DEEL VIER: Imperator Caesar Augustus, *divi filius* 27-2 v.Chr.

12 Vernieuwing en restauratie	215
13 Neerslaan wie zich verzetten	235
14 De 'titel van de hoogste macht'	252
15 De adelaars	276

16	Een einde en een begin	297
17	Familie en collega's	322
18	Augusteïsche vrede	341

DEEL VIJF: Imperator Caesar Augustus, *divi filius, pater patriae*
2 v.Chr.-14 n.Chr.

19	Vader	363
20	De 'wachtpost'	386
21	Omwille van de res publica	407
22	Pax Augusta	426
	Conclusie: Haast u langzaam	448

	Appendix een: De senatoriale carrière of <i>cursus honorum</i>	460
	Appendix twee: Het geboortjaar van Jezus	464
	Verklarende woordenlijst	469
	Belangrijke personages	477
	Stambomen	487
	Bibliografie	499
	Afkortingen in de noten	513
	Noten	517
	Register	583

Kaarten

Het Romeinse Rijk in de eerste eeuw v.Chr.	34
Het centrum van Rome, ca. 63 v.Chr.	50
Italië	117
Griekenland en Macedonië en de slagen bij Philippi	143
De veldtochten van Augustus in Illyrië, 35-33 v.Chr.	176
De slag bij Actium	190
De westelijke provincies, inclusief Spanje en Gallië	240
Plattegrond van het door Augustus ontwikkelde complex op de Palatijn ...	266
Het Forum van Augustus	299
De Campus Martius	374
De veertien bestuurlijke wijken van Rome	391
Het centrum van Rome in 14 n.Chr.	436
De grensgebieden aan de Rijn en de Donau	450

Inleiding

‘In die tijd kondigde keizer Augustus een decreet af dat alle inwoners van het rijk zich moesten laten inschrijven. Deze eerste volkstelling vond plaats tijdens het bewind van Quirinius over Syrië. Iedereen ging op weg om zich te laten inschrijven, ieder naar de plaats waar hij vandaan kwam.’

Het evangelie volgens Lucas, late eerste eeuw n. Chr.¹

Deze korte vermelding in het kerstverhaal moet voor mij de eerste keer zijn geweest dat ik de naam Augustus hoorde, en hoewel het moeilijk is om zulke vroege herinneringen exact te plaatsen, moet ik nog heel jong er geweest zijn. Net als de meeste mensen die deze woorden horen of lezen, heb ik er waarschijnlijk nauwelijks bij stilgestaan. Pas later ontwikkelde ik mijn liefde voor de geschiedenis, en in het bijzonder mijn fascinatie voor alles wat met het oude Rome te maken heeft. Het is onmogelijk de Romeinse geschiedenis te bestuderen zonder Augustus en zijn erfenis tegen te komen. Hij was de eerste keizer, de man die een republiek die bijna een half millennium had bestaan, uiteindelijk verving door een verhulde monarchie. Het systeem dat hij creëerde, schonk het Romeinse Rijk zo'n 250 jaar stabiliteit, waarin het groter en welvarender was dan ooit. De decennialange crisis waarin het keizerrijk in de derde eeuw n. Chr. verkeerde, kon het weliswaar alleen door ingrijpende hervormingen overleven, maar niettemin zagen de 'Romeinse' keizers die tot in de vijftiende eeuw vanuit Constantinopel regeerden, zichzelf als de rechtmatige erfgenamen van Augustus' macht en gezag.

Zijn verhaal is ontegenzeggelijk belangrijk en tegelijkertijd van een intense dramatiek. Steeds wanneer ik studenten over Augustus vertelde, wees ik hen erop dat hij nog geen negentien was toen hij zich in de extreem gewelddadige Romeinse politiek stortte, dus vrijwel altijd jonger dan iedereen in de collegezaal. Het is vaak moeilijk om je dat te realiseren bij de behandeling van zijn daden, de bekwame en meedogenloze wijze waarop hij in deze jaren van burgeroorlog zijn koers wist te bepalen te midden van wisselende allianties. Hij was de achterneef van de vermoorde Julius Caesar, die hem in zijn testament aanwees als erfgenaam en hem

zijn naam schonk, wat hij opvatte als een volledige adoptie. Macht was officieel niet erfelijk in Rome, maar gewapend met deze naam verzamelde hij de aanhangers van de dode dictator achter zich en verklaarde hij het tot zijn voornemen om zijn vader in al diens ambten en ereposities op te volgen. Tegen alle verwachtingen in en vechtend tegen veel ervarener rivalen, wist hij dit doel vervolgens volledig te realiseren. Marcus Antonius, zijn laatste grote tegenstander, was in 30 v.Chr. verslagen en dood. De jonge, moorddadige krijgshoofd uit de burgeroorlog wist zichzelf daarna om te toveren in de geliefde beschermer van de staat. Hij nam de met religieuze ondertonen geladen naam Augustus aan en werd uiteindelijk de ‘vader des vaderlands’ genoemd, eerder een verbindende dan een verdeeldheid zaaiende figuur. Hij was 44 jaar lang alleenheerser, een bijzonder lange tijd voor elke monarch, en toen hij van ouderdom stierf was er geen twijfel aan dat de door hem aangewezen erfgenaam hem zou opvolgen.

Ondanks zijn opmerkelijke levensloop en zijn diepgaande invloed op de geschiedenis van een rijk dat de cultuur van de westerse wereld bepaalde, is Caesar Augustus uit het algemeen bewustzijn verdwenen. Voor de meeste mensen is hij niet meer dan een naam die in kerstdiensten of het kerstspel op school wordt genoemd. Vrijwel niemand staat erbij stil dat de maand juli genoemd is naar Julius Caesar, maar ik vrees dat zelf nog minder mensen zich ervan bewust zijn dat Augustus naar Augustus is genoemd. Julius Caesar is beroemd, net als Marcus Antonius en Cleopatra, Nero, Alexander de Grote, Hannibal, misschien Hadrianus nog en een paar filosofen – maar Augustus niet. Een van de redenen is dat Shakespeare nooit een toneelstuk over hem schreef, misschien omdat er weinig natuurlijke tragedie te vinden valt bij een man die oud wordt en in zijn bed sterft. Hij verschijnt als Octavius in *Julius Caesar* en als Caesar in *Antonius en Cleopatra*, maar in geen van beide stukken is zijn karakter bijzonder sympathiek, anders dan dat van Brutus, Antonius, of zelfs minder belangrijke personages als Enobarbus. Hij wordt in contrast met Antonius vooral opgevoerd als een zwakke, zelfs laffe figuur, maar ook koud en manipulatief, terwijl Antonius moedig is, intens fysiek, eenvoudig en hartstochtelijk. De tegenstelling was al in de antieke bronnen te vinden en heeft haar wortels in de propagandaoorlog die in die tijd werd gevoerd. In de moderne interpretaties van het verhaal is het contrast alleen nog maar schriller, bijvoorbeeld in de beroemde bioscoopfilm *Cleopatra* uit 1963, met Roddy McDowall als een ijzig koude Augustus die sporen van sadisme vertoont.²

Een berekenende, doortrapte en genadeloos wrede Augustus wekt bij het publiek sympathie voor Antonius en Cleopatra, over wie deze verhalen uiteindelijk gaan: hun dood wordt des te tragischer. Geen toneelstuk, film of roman met Au-

gustus als hoofdfiguur heeft ooit tot de algemene verbeelding gesproken. In de roman *I Claudius* van Robert Graves, en de tegenwoordig minstens even bekende schitterende BBC-reeks op basis van het boek, is hij ook niet meer dan een belangrijke bijfiguur. Wel wordt hij daar veel sympathieker neergezet in de rol van de eenvoudige, emotionele en slechts nu en dan gevaarlijke oude man die in de luren wordt gelegd door Livia, zijn manipulatieve en moorddadige echtgenote. Al deze verhalen zijn fascinerend en onderhoudend, maar ze dragen op zich niet bij aan een wezenlijk begrip van het belang van Augustus en maken het moeilijk om de jonge manipulator te verbinden met de ouder wordende en vaak misleide keizer.

Het leven van Augustus omvat veel meer en dat grotere verhaal is verre van saai. Een van de grote valkuilen is dat we zouden uitgaan van de onvermijdelijkheid van zijn succes, hetzij op grond van zijn politieke genialiteit of, en dat is een oudere visie, meer algemene ontwikkelingen die vroeg of laat toch tot het ontstaan van een monarchie in Rome zouden hebben geleid. Dat Augustus zo oud werd, verbaasde iedereen, evenals zijn succes, vooral in de beginjaren. Vaak is hij meer de gokker dan de voorzichtige planner. Augustus nam risico's, vooral tijdens de burgeroorlog, en die paktten niet altijd goed uit. Hij had meer met Julius Caesar gemeen dan soms wordt aangenomen, niet in de laatste plaats zijn vermogen om zich te ontdoen van zelf veroorzaakte moeilijkheden. Er zijn geen harde bewijzen dat hij langgekoesterde plannen had om zijn nieuwe regime in te stellen. Het beeld is er eerder een van improvisatie en experiment, het vormen van een systeem met vallen en opstaan, waarbij toevallige gebeurtenissen bijna een even grote rol spelen als planning en bedoelingen. Het beeld van de ijzige manipulator verdwijnt ook snel wanneer we een man zien die zijn hartstochten en temperament vaak tevergeefs probeerde te beheersen. Dit is de Augustus die een affaire had met de getrouwde en zwangere Livia, die haar man dwong van haar te scheiden en hem slechts een paar dagen nadat ze was bevallen hun huwelijksceremonie liet leiden. Het is een voorval dat je eerder bij Antonius zou verwachten, of wellicht nog meer bij Nero, de achterkleinzoon van Marcus Antonius en de zus van Augustus.

Naast hartstochtelijk was Augustus ook zeer gewelddadig. Hij, Antonius en hun collega-triumvir Lepidus maakten zich schuldig aan massamoord, vooral tijdens de beruchte proscripties – 'die sterven dus; hun naam is aangestreept' in Shakespeares versie – en bij tal van andere gelegenheden. Dat andere krijgsheren uit deze tijd zich nauwelijks beter gedroegen, ontslaat hem niet van de verantwoordelijkheid voor zulke wrede daden. Het is vaak moeilijk om sympathie op te brengen voor de jonge Augustus, ondanks zijn gematigdheid in het latere leven. De

worsteling om deze twee kennelijk zo verschillende mannen met elkaar te verzoenen, heeft veel van zijn moderne biografen hoofdbrekers gekost. De oplossing is vaak gezocht in een tweedeling van zijn leven. De periode van zijn opkomst tot de overwinning bij Actium leent zich met alle gevechten, intriges en bekende karakters als Cicero, Brutus, Sextus Pompeius en Cleopatra uitstekend voor een verhaal. Vervolgens springen veel biografen naar zijn latere jaren en de vermeende intriges rondom de keuze van zijn opvolgers. Het is geen toeval dat deze twee verschillende segmenten de thema's bevatten die respectievelijk door Shakespeare en Graves werden behandeld. Andere auteurs, vooral uit de academische wereld, laten het directe verhaal gewoonlijk ook in 30 v.Chr. eindigen en behandelen de rest van Augustus' leven aan de hand van bredere thema's, bijvoorbeeld 'Augustus en de senaat', 'Augustus en de provincies', 'Augustus en religie'.³

De biografie kent maar weinig aanhang in de academische wereld, ondanks, of misschien ten dele vanwege, de enorme aantrekkingskracht voor het algemenere lezerspubliek. Ik heb mijn biografie over Julius Caesar geschreven omdat geen van de recentere boeken over hem echt bevredigend was: ze schoten tekort in detail of behandelden slechts één aspect van zijn leven. Allemaal concentreerden ze zich op Caesars politieke of militaire carrière, nooit op beide tegelijk, een onderscheid dat de Romeinen zou hebben verbijsterd. Terwijl ik aan dat boek werkte, besepte ik dat ik op een dag een werk van soortgelijke omvang over Augustus zou moeten schrijven, omdat nog niemand de biografie heeft geschreven die hij verdient. Er zijn goede studies over aspecten van zijn leven en er zijn uitstekende, korte overzichten, maar geen enkel boek behandelt heel zijn leven werkelijk tot in detail. Het zwakke punt van de thematische benadering is dat de persoon dreigt te verdwijnen achter de bespreking van politiek, ideeën of de beeldvorming die het regime gebruikt. Maar al te snel vertoont deze methode dezelfde discrepantie als de sprong van de jonge naar de oudere Augustus, die volstrekt onduidelijk laat hoe de ene in de andere overging. Net als bij *Caesar* is het mijn bedoeling te schrijven alsof het de biografie van een moderne staatsman betrof, aan de hand van dezelfde vragen, ook al zijn die met onze bronnen moeilijk te beantwoorden, om zo de man zelf zo veel mogelijk te begrijpen.⁴

HET VERANDERENDE GEZICHT VAN EEN KEIZER

Het blijft bijzonder moeilijk om de ware Augustus te karakteriseren, niet in de laatste plaats omdat hij er zorgvuldig aan werkte om zichzelf tijdens zijn leven

opnieuw uit te vinden. Keizer Julianus, die zelf net met geweld de hoogste titel van Augustus had veroverd na jaren junior-Caesar te zijn geweest in het keizerlijke systeem van zijn tijd, schreef in het midden van de vierde eeuw n.Chr. een satire over een banket waarop de goden Romes vergoddelijkte keizers verwelkomden. Augustus is er ook, maar hij wordt afgeschilderd als een vreemde, onnatuurlijke figuur die voortdurend van kleur verandert om als een kameleon in zijn omgeving op te gaan. Pas wanneer hij geleid wordt door de filosofie, verandert hij in een goede en wijze heerser.⁵

Augustus was zich bewust van zijn publieke imago, maar alle Romeinse politici verkondigden bij elke gelegenheid hun eigen verdiensten en prestaties en die van hun families. De nog altijd bestaande reputatie van Marcus Antonius als ervaren en capabele generaal heeft veel meer te maken met zijn eigen propaganda dan met werkelijke militaire ervaring en kundigheden. Wat voor Augustus het verschil maakte, was dat hij veel meer tijd had om zijn boodschap vorm te geven en te verspreiden, en over veel ruimere middelen beschikte dan alle anderen. Er zijn meer afbeeldingen van Augustus overgeleverd dan van enig ander persoon uit de Oudheid. Vooral na Actium wordt het nog moeilijker om door de façade heen te prikken en de man achter Augustus te begrijpen. Niettemin beschikken we over tal van verhalen over zijn huiselijke leven en gewoonten, kennen we anekdotes over alledaagse voorvallen en hebben we zelfs een verzameling grappen die door hem of ten koste van hem werden verteld. Er is veel meer van dit soort materiaal over Augustus dan over Julius Caesar of vrijwel elke andere belangrijke figuur uit de Romeinse geschiedenis. Maar we moeten voorzichtig zijn, want die zogenaamd ‘natuurlijke’ momenten waren ook gelegenheden om een rol te spelen, en het openbare leven in Rome werd gekenmerkt door veel dramatiek. Romeinse politici leefden in de openbaarheid en vooral Augustus wilde zowel in zijn privéleven als bij de uitoefening van zijn officiële verplichtingen een toonbeeld van correct gedrag zijn. Er was maar weinig volkomen ongekunsteld aan hem.

Misschien moeten we beginnen met het basale probleem hoe we hem moeten noemen, nadat we hebben opgemerkt dat zelfs Shakespeare hem verschillende namen geeft in zijn toneelstukken. Hij werd geboren als Gaius Octavius, maar als de erfgenaam van Julius Caesar nam hij diens naam aan en werd Gaius Julius Caesar. Hij had daar Octavianus aan toe kunnen voegen als een herinnering aan zijn eigenlijke, tamelijk onbekende, familie, maar dat deed hij bewust niet. Alleen zijn vijanden noemden hem ooit Octavianus. In de loop van de jaren paste hij zijn naam aan, liet hij de voornaam Gaius vallen en verving die door het zeer ongebruikelijke *Imperator*: zegenrijke generaal of generalissimo. Nadat Julius Caesar

tot god was verklaard, werd hij de zoon van de goddelijke Julius en in 27 v.Chr. werd hem bij stemming door de senaat en het volk van Rome de naam Augustus toegekend, ongetwijfeld na zorgvuldige toetsing of hem dat welgevallig zou zijn.

We hebben dus een man met drie zeer verschillende namen in verschillende perioden van zijn leven, met daarbinnen nog aanzienlijke variaties in vorm en detail. Tegenwoordig is het gewoonte om hem tot 27 v.Chr. Octavianus te noemen en daarna Augustus. De naam Caesar, met alle risico's van verwarring met Julius Caesar, wordt zodoende geheel vermeden. Deze conventie is misschien duidelijk, maar ook zeer misleidend en helpt het foutieve onderscheid tussen de met bloed besmeurde triumvir en de gedistingeerde staatsman en heerser in stand te houden. Namen deden er zeer toe in de Romeinse wereld, en ook daarna, waarbij we alleen maar hoeven te denken aan het lange voortbestaan van Caesar in 'keizer' of 'tjaar' als machtstitel. Marcus Antonius noemde de jonge Augustus 'een jongen die alles aan een naam te danken heeft', juist omdat de naam Caesar de tiener een betekenis gaf die hij anders nooit had kunnen bezitten. Dat was de reden waarom Augustus zichzelf nooit Octavianus noemde, en als wij hem wel zo noemen, in plaats van Caesar, wordt het veel moeilijker om de gebeurtenissen van die jaren te begrijpen. Het is belangrijk te weten hoe hij zichzelf in elke periode van zijn leven noemde, en in de hoofdstukken van dit boek, dat in overeenstemming met die indeling is georganiseerd, zal ik telkens naar hem verwijzen met de naam die hij zichzelf op dat moment gaf. De dictator zal steeds als Julius Caesar worden genoemd, en overal waar in de tekst alleen Caesar voorkomt, verwijst de naam naar Augustus.

Niet alleen zijn naam is problematisch. *Imperator* is het Latijnse woord waarvan het Engelse *emperor*, keizer, is afgeleid, maar in de dagen van Augustus had het die betekenis nog niet. Hij noemde zichzelf *princeps*, wat 'eerste' of 'leidende' burger betekent, en zo verwezen andere Romeinen ook naar hem. Als we hem 'keizer' noemen, drukken we een ander concept op zijn regime dat achteraf werd gevormd in de wetenschap dat Rome vele eeuwen een monarchie zou zijn. Daarom zal ik behalve in de Inleiding en de Conclusie nooit naar hem verwijzen als keizer, hoewel ik die term soms wel heb gebruikt voor zijn opvolgers. Om soortgelijke redenen noem ik het regime dat hij schiep niet het keizerrijk, maar het *principaat*, een term waarmee historici vertrouwd zijn maar die buiten de academische wereld nauwelijks wordt gebruikt.

Een ander begrip dat moeilijkheden oplevert is 'republiek', het Latijnse *res publica*, de 'publieke zaak' of het 'gemenebest'. Zo noemden de Romeinen hun staat, maar de term verwijst niet naar de specifieke institutionele definitie die wij

aan het woord ‘republiek’ verbinden. Niettemin is de aanduiding te handig om helemaal achterwege te laten: hoe kunnen we anders makkelijk praten over het politieke systeem waarmee Rome zo lang werd bestuurd, totdat het in de eerste eeuw v.Chr. ten onder ging? Wel heb ik geprobeerd de moderne tendens te vermijden om de tegenstanders van Julius Caesar en de triumvirs republikeinen te noemen, omdat die aanduiding een valse indruk van coherentie wekt voor wat in werkelijkheid zeer uiteenlopende groepen waren met een breed scala aan opvattingen en doelstellingen. De term schenkt bovendien een zekere legitimiteit die velen niet verdienen, op dezelfde manier als het gebruik van de naam Octavianus Marcus Antonius een postume overwinning bezorgt. (Er zijn grenzen aan het nastreven van precisie, en ik heb de namen juli en augustus gebruikt voor een tijd waarin de betreffende maanden deze namen nog niet droegen, aangezien slechts weinig lezers vertrouwd zouden zijn met de maanden Quinctilis en Sextilis.)

Bij de behandeling van mijn onderwerp zal ik proberen onbevooroordeeld te zijn, wat wellicht vreemd klinkt wanneer we het hebben over conflicten en disputen van tweeduizend jaar oud, maar geschiedenis roept snel emoties op en zelfs de meest sobere en ernstige wetenschapper is niet immuun. Julius Caesar heeft vaak kruiperige verering en bittere verachting opgeroepen, en hetzelfde is bijna even waar voor Augustus. Heel de negentiende eeuw en daarna werd hij wijd en zijd geprezen omdat hij de malaise van een teloorgegane republiek had genezen en de Romeinen als een welwillend monarch vrede, stabiliteit en welvaart had geschonken. In een tijdperk waarin koningen en wereldrijken Europa en een groot deel van de wereld nog beheersten, lag een dergelijke opvatting voor de hand. Dat veranderde in de twintigste eeuw toen de wereld in grote beroering verkeerde en oude zekerheden verdwenen: de meest invloedrijke behandeling van Augustus werd het standaardwerk *The Roman Revolution*, geschreven door Ronald Syme en kort voor de Tweede Wereldoorlog gepubliceerd. De studie was opzettelijk uitdagend in haar bereidheid om de opkomst van Augustus niet bij voorbaat als een gunstige ontwikkeling te beschouwen, en vernieuwend door het gebruik van de prosopografie (de studie van families en onderlinge relaties van de aristocratie). Het tijdperk werd beschreven als de opkomst van een leider en zijn factie, die een oude elite verdrongen. Achter de studie ging het spookbeeld schuil van contemporaine dictators, vooral Mussolini, die zichzelf in welbewuste navolging van de *dux* Augustus *Il Duce* noemde en zijn aanhangers fascisten, naar het symbool van de *fascis*, de roedenbundel met bijl, die stond voor de macht van een Romeinse magistraat. De hedendaagse lezer van het boek zou waarschijnlijk nog eerder denken aan de opkomst van het nog sinisterder nationaalsocialisme in

Duitsland of de totalitaire heerschappij van Stalin.⁶

De moderne wereld is bijzonder wantrouwig geworden jegens dictators van welke politieke kleur ook en minder bereid om Augustus zijn bloedige weg naar de top te vergeven en te rechtvaardigen met de vrede die hij uiteindelijk bracht. Maar we moeten oppassen om het verleden niet in simpele tinten te schilderen of automatisch aan te nemen dat alle dictators of wereldrijken, of zelfs alle staten in wezen hetzelfde zijn. Augustus doodde veel mensen, maar hij bezorgde de wereld bij lange na niet de ellende van een Hitler of een Stalin, en zoals altijd dienen we zijn gedrag in de context van zijn tijd te beschouwen. In zijn bereidheid om zijn vijanden te doden was hij niet beter of slechter dan de andere krijgsheren uit zijn tijd. Julius Caesar was anders geweest en had gratie geschonken aan Brutus, Cassius en verscheidene andere mannen die hem later zouden vermoorden – een punt waar Augustus, Antonius en Lepidus op wezen toen ze de dodenlijsten van hun vijanden publiceerden.

Niet zo slecht zijn als Hitler is nauwelijks een groot compliment te noemen, en zeggen dat iemand niet erger was dan zijn rivalen stelt evenmin veel voor. Maar het besef dat een succesvolle leider fouten maakte, mag ons anderzijds ook niet blind maken voor de tekortkomingen van zijn rivalen. Syme was een te goede wetenschapper om in die valkuil te trappen, hoewel hij buitengewoon welwillend was in zijn oordeel over Antonius en opzettelijk hard in zijn commentaren op de aanhangers van Augustus, vooral de meerderheid die van buiten de gevestigde aristocratie kwam. Hij was zich er ook van bewust dat de familieconnecties in de Romeinse elite complex waren en op zich geen loyaliteiten dicteerden, die immers snel konden veranderen of van veel andere overwegingen konden afhangen. Hoewel het boek driekwart eeuw oud is, blijft *The Roman Revolution*, samen met Symes aanzienlijk bredere werkterrein en zijn invloed op anderen, de toon zetten voor veel discussie over Augustus en zijn tijd, vooral binnen de Angelsaksische academische wereld. Er zijn veel nieuwe benaderingen en accentverschuivingen geweest, maar over het geheel genomen waren die alleen op bepaalde thema's of details gericht. Er is geen andere overzichtsstudie van de periode verschenen met ook maar in de verte dezelfde invloed, en dus bleef het tijdperk zoals ik het bestudeerde als student en later als docent onderwees, getekend door de opvattingen uit het midden van de twintigste eeuw.

De structurering die onvermijdelijk is voor het onderwijs brengt altijd het risico van vervorming van het verleden met zich mee. Cursussen over de late Republiek eindigen vaak met Julius Caesar. Het augusteïsche tijdperk begint gewoonlijk met Actium en wordt ofwel apart behandeld of meegenomen in een

studie van het principaat, terwijl de jaren van het triumviraat van 44–31 v.Chr. altijd weinig aandacht krijgen, waarmee de discrepantie tussen Octavianus en Augustus wordt versterkt. Slechts zelden worden Augustus en zijn carrière gezien als een voortzetting van de Republiek; meestal gaat de aandacht uit naar de kennelijke verschillen. Augustus wist niet dat hij een nieuw systeem creëerde dat het eeuwen zou uithouden en door het wel op die manier te bestuderen, wordt de overgang van *de* Republiek naar *het* principaat, die in die tijd zelf ongetwijfeld veel minder duidelijk was, sterk overbelicht. Het geeft bovendien voeding aan het moderne gebruik van termen als republiek en republicanisme en kan zelfs leiden tot de schets van een senatoriale oppositie die Augustus zogenaamd zou dwingen de realiteit van zijn macht achter een republikeinse façade te verbergen.

Ook opvattingen over Julius Caesar beïnvloedden onze perceptie van zijn opvolger. De dictator werd vermoord omdat hij de hoogste macht permanent in handen hield, terwijl Augustus die ook verwierf en er oud mee werd. Voor de meeste historici is de logische gevolgtrekking daarom dat Augustus zich fundamenteel anders moet hebben gedragen dan zijn ‘vader’ en dat hij zijn macht verdoezelde en verhulde waar de laatste er opvallend mee te koop liep. Deze onderliggende aanname versterkt de onwil om Augustus in modernere studies de naam Caesar te geven. Zoals we zullen zien, volgen veel historici Syme en voeren ze deze trend nog veel verder door, met de aanname dat Augustus zich zeer bewust distantieerde van de man Julius Caesar (niet van de goddelijke Julius) toen hij Antonius eenmaal had verslagen en alleenheerser over de staat was geworden.

Het is een aantrekkelijke gedachte die op het eerste gezicht een verklaring lijkt te bieden voor het verschil in hun lot; een gedachte ook die keer op keer is herhaald, wat het des te ongelukkiger maakt dat er geen bewijs voor is. Allereerst gaat de vergelijking mank omdat die onvermijdelijk wordt getrokken tussen de situatie van Julius Caesar aan het eind van 45 v.Chr. en Augustus na Actium. Niemand lijkt er acht op te slaan dat de dictator zijn overwinning nog maar net had behaald in een zwaarbevochten burgeroorlog en dat hij de laatste vijf jaar van zijn leven heel weinig tijd in Rome had doorgebracht. Hoeveel energie hij ook had, er waren grenzen aan wat Julius Caesar tijdens een zo korte en vaak onderbroken periode van suprematie kon bereiken. Daarentegen had Augustus op het moment dat Antonius was verslagen, als triumvir al meer dan tien jaar de hoogste macht uitgeoefend. Het overgrote deel van die tijd was hij in Rome en Italië, zonder zijn collega’s in de buurt. Wie het tijdperk na Actium laat beginnen, negeert deze lange jaren waarin Augustus zijn heerschappij vestigde met een combinatie van geweld en begunstiging van trouwe volgelingen. Het waren ook de jaren waarin

de rijen van de oude aristocratische families aanzienlijk werden uitgedund, terwijl het falen van Brutus en Cassius voor anderen nauwelijks een aansporing was om in hun voetsporen te treden. De aanname dat Julius Caesar en Augustus met een soortgelijke harde kern van traditioneel, senatoriaal verzet te maken kregen en dat Caesar die niet wist te verzoenen, en Augustus wel, is derhalve ongegrond. De omstandigheden waren in veel te veel opzichten anders. Er is geen overtuigend bewijs voor de senatoriale oppositie tegen Augustus die door zoveel contemporaine historici gekoesterd wordt. Feitelijk hebben de academici een veel grotere trouw aan het republikeinse systeem getoond dan de aristocratie van Rome ooit deed. Een nadere blik laat zien dat Julius Caesar en Caesar Augustus veel minder van elkaar verschillen dan zij veronderstellen.

Het is de moeite waard om enige afstand te nemen van de generaties van geleerde discussies en te proberen het verhaal van Augustus opnieuw te vertellen. Dit is geen geschiedenis van een tijdsgewricht, maar een biografie. Hoewel er ook aandacht wordt besteed aan de gebeurtenissen in een bredere context, gaat onze aandacht dus vooral uit naar Augustus zelf. Het is van belang te weten waar hij was, en zo mogelijk wat hij deed, op elk moment van zijn leven. Een van de zaken die daardoor naar voren komen, is dat hij veel tijd reizend door Italië of de provincies doorbracht, iets wat weinig van zijn opvolgers nog zouden doen, tot Hadrianus in de tweede eeuw n.Chr. Ook wordt duidelijk hoeveel werk hij zelfs als oude man nog verzette. Zijn carrière was gebaseerd op meer dan alleen maar hervormingen en wetten doorvoeren en stond of viel met aandacht voor details en de dagelijkse bezigheden die in snelle overzichten van zijn leven en daden maar al te gemakkelijk uit het zicht verdwijnen. De veranderingen op institutioneel, sociaal en economisch gebied, maar ook in het fysieke uiterlijk van Rome en het Rijk zelf, krijgen pas hun ware betekenis wanneer we beseffen in wat voor tempo ze tot stand kwamen.

Dit is een dik boek, maar het had makkelijk nog twee of drie keer zo dik kunnen zijn. Ik heb geprobeerd indrukken te geven van de invloed van Augustus op Italië en heel het Romeinse Rijk en niet alleen naar het wel en wee van de aristocratische families in Rome te kijken, maar de beperkingen van dit boek maken dat er niet meer details kunnen worden opgenomen. Over dit onderwerp en de vele andere die even worden aangetipt, zouden op zich al hele boeken kunnen worden geschreven – het is zeer onbevredigend om Vergilius' *Aeneas* in een paar pagina's te moeten samenvatten en nauwelijks de kans te krijgen om over Ovidius en een paar andere dichters te spreken. Een van de grootste genoegens van het schrijven van dit werk was de kans om de poëzie en andere literatuur van

dit tijdperk te herlezen, in veel gevallen voor het eerst sinds mijn studententijd. Ik heb mijn best gedaan om er iets van te laten proeven, zonder het zicht op de centrale figuur van Augustus te verliezen, over wie deze biografie tenslotte gaat. Voor degenen die nieuwsgierig zijn geworden naar de man en zijn tijd zijn er eindnoten en een uitgebreide bibliografie die toegang verschaft tot de zeer uitgebreide literatuur over deze onderwerpen.

HET VERHAAL VERTELLEN: BRONNEN VOOR HET LEVEN VAN AUGUSTUS

Er is maar een fractie van de literatuur, officiële documenten en privécorrespondenties uit de Romeinse wereld tot vandaag bewaard gebleven. In die tijd was er nog geen drukpers en alles moest met de hand worden gekopieerd, wat niet alleen arbeidsintensief was, en dus duur, maar ook het risico meebracht van een steeds toenemend aantal afschrijffouten. Veel ging verloren omdat niemand de moeite nam om voldoende kopieën te maken. Nog veel meer verdween er na het instorten van het Romeinse Rijk en de overgang naar een wereld waarin getel-terdheid veel minder algemeen was en waarin minder rijkdom aanwezig was als randvoorwaarde voor het kopiëren van boeken. In de middeleeuwen bewaarde de Kerk een aantal klassieke teksten, maar de keuze was beperkt en vervolgens ging nog een aanzienlijk deel van deze selecties verloren door branden, ongelukken en verwaarlozing. Dit betekent dat er hoe dan ook veel is wat we niet kunnen weten over de oude wereld en dat we in elk stadium de waarschijnlijkheid van gedeeltelijke en vaak tegenstrijdige bronnen moeten afwegen.

De meest volledige verhalen over deze jaren werden lang na de gebeurtenissen geschreven. De *Bella civilia* (Burgeroorlog) van Appianus loopt door tot de nederlaag van Sextus Pompeius in 36 v.Chr. en werd in de vroege tweede eeuw n.Chr. geschreven. De geschiedenis van Dio uit de vroege derde eeuw beschrijft de hele periode het meest gedetailleerd en is op een paar fragmenten na compleet overgeleverd voor het leven van Augustus. Beide schrijvers waren Grieken (hoewel Dio ook een Romeinse senator en een hoge magistraat was) en schreven in hun eigen taal, wat het soms moeilijker maakt om zeker te zijn van de Latijnse termen die ze vertaalden. Beiden schreven in een tijd toen het principaat stevig gevestigd was en de heerschappij van keizers tot de alledaagse realiteit behoorde. Beiden zijn ook geneigd om de opvattingen van hun eigen dagen op de vroegere periode te projecteren. Velleius Paterculus begon zijn publieke carrière onder Augustus en

zijn korte verslag heeft het voordeel dat het veel korter na de gebeurtenissen is geschreven, maar het lijdt anderzijds onder zijn onwrikbare verering voor keizer Tiberius. Dit zijn de meest complete verhalende bronnen, maar ze beslaan niet alles en maken het soms noodzakelijk om uit andere of latere overzichten van auteurs als Florus en Orosius te putten, vooral voor gebeurtenissen in de provincies en aan de grenzen. Hoewel ze beter zijn dan niets, moeten dergelijke bronnen bijzonder voorzichtig gehanteerd worden. De historicus Livius was een tijdgenoot, maar de relevante boeken in zijn werk, die doorliepen tot 9 v.Chr., zijn alleen overgeleverd in heel korte samenvattingen die veel later werden vervaardigd.

Tot zijn terechtstelling in 43 v.Chr., op bevel van Augustus, Antonius en Lepidus, gaf Cicero ons in zijn brieven en toespraken directe en uiterst gedetailleerde beschrijvingen van gebeurtenissen, zij het dat ze uiteraard zeer gekleurd waren. Deze geschriften zijn des te fascinerender omdat ze brieven bevatten die door anderen aan hem werden geschreven, alsmede de vaak ongefundeerde geruchten die in deze woelige tijden de ronde deden en evenveel invloed konden hebben op iemands acties als de waarheid. Helaas is er maar relatief weinig overgeleverd van Cicero. Ander werk van hem, waaronder meer correspondentie met Augustus, kennen we alleen van horen zeggen. Auteurs uit de Oudheid konden nog over deze bronnen beschikken, maar sindsdien zijn ze verloren gegaan.

De autobiografie van Augustus besloeg de jaren tot 25 v.Chr., maar is niet overgeleverd, hoewel iets van de informatie bewaard is gebleven in de korte biografie die de contemporaine Nicolaus van Damascus schreef. Wel hebben we de *Res Gestae Divi Augusti* (Daden van de goddelijke Augustus), een tekst die in de laatste jaren van Augustus' leven werd opgesteld en na zijn dood aan de buitenkant van zijn mausoleum, en in kopie elders in het Rijk, werd aangebracht. De tekst somt vooral zijn prestaties en eerbewijzen op en geeft ons informatie over hoe het officiële overzicht van zijn carrière er volgens Augustus uit moest zien. Veel completer, en veel persoonlijker, is de biografie die Suetonius schreef aan het eind van de eerste en het begin van de tweede eeuw n.Chr. Het verhaal is duidelijk gebaseerd op een groot aantal bronnen waarvan sommige, waarschijnlijk producten van de propagandaoorlog die in de jaren 44-30 v.Chr. woedde, zeer vijandig tegenover Augustus stonden. Samen leveren ze een overvloed aan informatie op. Interessant zijn vooral de citaten uit privé-brieven aan familieleden, waarvan er ook sommige verschijnen in Suetonius' biografieën van Tiberius en Claudius. Een tekortkoming is het ontbreken van data of andere referentiepunten voor veel van de gebeurtenissen.

Andere bronnen leveren fragmenten van vergelijkbaar materiaal. Er is het een

en ander te vinden in de *Levens* van Brutus, Cicero en Marcus Antonius en elders in de werken van Plutarchus, die ongeveer uit dezelfde tijd dateren als die van Suetonius en Appianus. Ook Tacitus was een tijdgenoot en een vooraanstaande Romeinse senator, maar hij beschreef Augustus niet in zijn historische werken en geeft slechts indirect informatie over hem. Zowel de oudere als de jongere Seneca, die iets eerder in de eerste eeuw v.Chr. actief waren, levert fascinerende details. De veel latere schrijver Macrobius uit de vroege vijfde eeuw maakte ongetwijfeld gebruik van vroegere bronnen en leverde de verzameling grappen van en over Augustus die al eerder werd genoemd. Voor al deze werken geldt dat we gewoonlijk niet kunnen uitmaken waar de auteurs hun informatie vandaan haalden, zodat die niet te verifiëren valt. Maar het meest karakteristiek voor de bronnen is misschien dat er zo veel persoonlijke anekdotes over Augustus bestaan die ons iets vertellen over hoe mensen over hem dachten en hoe hij op zijn beurt gezien wilde worden.⁷

Inscripties, hetzij in steen gebeiteld of als slagzin op munten, zijn ook statements uit die tijd, net als afbeeldingen en sculpturen met hun doelbewuste boodschappen. Veel ervan hebben het voordeel dat ze zeer direct zijn, vooral wanneer de datering vaststaat. Ze kunnen zowel prioriteiten op de korte termijn als algemenere boodschappen uitdragen. Opgravingen van gebouwen en andere structuren kunnen ook veranderende prioriteiten blootleggen, hoewel hier meer voorzichtigheid is geboden omdat de opgegraven overblijfselen nauwkeurige interpretatie vereisen en zelden zo compleet zijn of zo volledig worden begrepen dat die interpretatie absoluut zeker is. Bij al dit fysieke bewijsmateriaal is de context van groot belang, maar die is vrijwel nooit zo duidelijk als we zouden willen en oudere opgravingen werden vaak minder zorgvuldig en vakkundig uitgevoerd dan recentere. Vooral met kunstwerken en architectuur kan het moeilijk zijn om subjectief te blijven en verzet te bieden tegen de neiging om te weinig of te veel in minieme details te lezen. Hoeveel tijd besteedden de Romeinen eigenlijk aan het bekijken van de afbeeldingen en slagzinnen op het geld dat ze gebruikten? Maar anders dan literaire bronnen blijft het voortgaande werk van opgravingen het bewijsmateriaal uit het tijdperk van Augustus verrijken, wat enorm bijdraagt aan ons begrip van zijn wereld.

Augustus begrijpen is niet makkelijk en bij elke soort informatie is voorzichtigheid geboden. Het is ook van groot belang om duidelijk te zijn over de beperkingen van de bronnen. Er zijn zaken die we eenvoudigweg niet kunnen weten en waarschijnlijk nooit zullen weten. Er zijn er nog veel meer waarnaar we alleen kunnen gissen, en ook dan moeten we duidelijk zijn over de basis van dat giswerk.

Nooit mogen we iets als zeker voorstellen waar dat niet mogelijk is. De absolute waarheid ontsnapt ons en is wellicht niet te achterhalen, maar dat betekent niet dat we niet ons best moeten doen om er zo dicht mogelijk bij in de buurt te komen. We kunnen veel zeggen over Augustus en we kunnen alle verschillende vormen van bewijs aanvoeren en combineren bij onze poging om de man en zijn wereld te begrijpen.

Augustus was de eerste keizer van Rome en ging de geschiedenisboeken in als de 'vader des vaderlands' die zorgde voor vrede en voorspoed in zijn keizerrijk. Dit was het beeld dat hij zelf tijdens de 44 jaar van zijn heerschappij creëerde. Maar de weg naar de top werd gekenmerkt door grof geweld, manipulatie en intriges. Wie was deze even intrigerende als raadselachtige man? En hoe lukte het hem om zich van niet geheel serieus genomen tiener op te werken tot alleenheerser over een wereldrijk dat de geschiedenis van het Westen fundamenteel zou beïnvloeden?

In dit boek geeft Adrian Goldsworthy een gedetailleerd beeld van keizer Augustus, die minstens zo belangrijk is geweest voor het Romeinse Rijk als zijn beroemde oudoom Julius Caesar. Deze evenwichtige biografie is onmisbaar voor iedereen die geïnteresseerd is in het oude Rome.

ADRIANGOLDSWORTHY (1969) studeerde klassieke en moderne geschiedenis in Oxford. Hij is de auteur van onder andere *Pax Romana*, *Romeinse Legioenen* en *Caesar*. Zijn boeken zijn in meer dan dertig landen verschenen.

'In een mooie en uitvoerige biografie maakt de historicus Adrian Goldsworthy korte metten met roddels rondom de eerste keizer van het Romeinse Rijk.' – *NRC Handelsblad*

'Goldsworthy's inzichten en gevolgtrekkingen zijn uitmuntend van begin tot eind.' – *The Washington Post*

'Een boek om van kaft tot kaft te verslinden maar ook om steeds naar terug te keren, vanwege de grote verscheidenheid aan karakters en gebeurtenissen.' – *Daily Express*

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-0191-234-1 NUR 683

9 789401 912341